

5 PRAŽSKÝ KNIHTISK 17. STOLETÍ

Následující léta po Bílé hoře byla němčina zrovnoprávněna s češtinou a katolictví se stalo jediným legálním náboženstvím. Ze země tak odešla asi pětina šlechty a čtvrtina měšťanstva. Politické centrum se z Prahy přesunulo do Vídně a česká metropole se počala měnit v provinční město. Na mapě pražského knihtisku zůstalo do konce století zhruba 20 tiskařských firem, ale přesto je třeba tamní řemeslo ve srovnání s českými regiony, ba i Moravou považovat pořád za rozvinutější. Převážnou část dílenských tovaryšů tvořili Němci s mlčky trpěným nekatolickým vyznáním. Tištěná literatura napomáhající pobělohorské rekatolizaci musela být zprvu dovážena ze zahraničí. Knihkupecké a nakladatelské aktivity se soustřeďovaly v rukou Němců a Rakušanů. První pobělohorskou filiálku založil 1628 Kaspar von Rath, po něm se zde usadil Mikuláš Hösing, nejpozději 1658 rodina Daniela Wussina. Situace se počala měnit od 30. let zřízením dvou relativně silných institucionálních pražských dílen, totiž Tiskárny arcibiskupské a Tiskárny jezuitské. Obě dílny se od poloviny století staly významnými středisky nové generace domácích knižních ilustrátorů. Nejvýznamněji ke zkvalitnění domácí knižní kultury přispěly ryté ilustrace Samuela Dvořáka st. Teprve roku 1669 vzniklo pod protektorátem jezuitů nakladatelství příznačného názvu Dědictví sv. Václava. Je to vůbec nejstarší instituce domácí nakladatelské sféry. Programově pečovala o šíření jazykově české náboženské literatury.

S Prahou poloviny 17. století jsou spjaty dějiny nejstarších fyzicky doložených bohemikálních periodik. Byly tištěny německy a po více než 150 let měly vesměs jen krátkodobé trvání. Vydavatelé mnohdy nedokázali rozprodat ani několik málo stovek exemplářů. Růst čtenářské obce byl závislý na postupném vytlačování němčiny a na rychlejší zavádění domácího jazyka (poprvé, ale neúspěšně 1688). Počátky periodického novinářství jsou spjaty s působením ženských představelek rodiny Sedlčanských, které vydávaly privilegované noviny dvakrát až třikrát týdně, a to německy. Tato silně rozvětvená rodina se držela už ze starších dob. Jejím zakladatelem byl **Daniel Sedlčanský nejst.** (zemř. 1613), vyučenec Jiřího Melantricha. Daniel, provozující vlastní knihtiskařskou živnost 1582 – 1613, inklinoval k zakázkám latinského příležitostného humanistického básnictví, nicméně náleží mu po Oldřichu Valdovi prvenství ve vydávání novinových letáků s kumulovaným zpravodajstvím. V těchto aktivitách lze spatřovat kořeny, jež pak rodina na bázi periodických novin udržovala jako charakteristický, i když obtížně hájený žánr edičního modelu až do zániku dílny 1688.

Přivdaná členka rodiny **Ludmila ml. Sedlčanská** (zemř. 1664) žila z privilegovaného tisku artikulí, patentů, kalendářů a novin. Její dcera **Ludmila nejml. Sedlčanská** (1620 – 1685) byla vdaná dvakrát, ale kupodivu nikoli za tiskaře, nýbrž představitele jiných řemesel. Přestože právo provozovat živnost touto vlastní volbou ztratila, tiskárna pod označením dědiců Daniela Sedlčanského fungovala dál. Prestiž firmy mohl pozvednout Ludmilin syn z prvního manželství **Daniel Michálek** (1655 – 1689). Na rozdíl od otce se knihtiskařskému řemeslu vyučil, ale zákonný nárok k předání rodinné dílny vznášel i s podporou pražských knihtiskařských tovaryšů marně. Poněvadž byl matkou tvrdošíjně odmítán, z protestu nastoupil roku 1672 vojenskou službu, a Sedlčanská možnost provozovat řemeslo ztratila definitivně. Tiskárnu však nezavřela, a proto pražští tovaryši zakázali tehdejšímu faktorovi u Sedlčanské pracovat. Autorita nařízení byla zřejmě tak silná, že faktor uposlechl a odešel. Daniel Michálek se principálem vlastní tiskárny stal o rok později (1673). Dle literatury se těsně před smrtí pokusil publikovat vůbec první České noviny (Praha 1688), jejichž jediné podzimní číslo je dnes nezvěstné.

Takřka paralelně s institucionálními tiskárnami pražských jezuitů a pražského arcibiskupství otevřela v Praze živnost koncem 30. let také Šípařova rodina, do níž se přičlenili Urban Baltazar Goliáš a Jan st. Arnolt, člen dobroslavínské dynastie dbající po boku Sedlčanských o rozvoj novodobých českých novin. V Praze se dále zavedly rodiny Jiřího Černocho, Jana Mikuláše Hampla, Jana Karla Jeřábka a Jiřího Labouna st. a konečně i Vojtěch Jiří Koniáš. Ediční modely těchto tiskařských domů se příliš nelišily ani žánrovou skladbou, ani jazykově. Latinská a německá produkce společně převládaly nad českou a hegemonem nepřiliš pestré žánrové struktury byla oficiální tvorba náboženská a nábožensky vzdělavatelská.

Jiří Šípař (zemř. 1651) zřídil dílnu 1639 mimo jiné ze zbytků Peterlovy tiskárny, které nepřešly do Tiskárny valdštejské na Dobrovici. Velké konjunktury se dočkal po zániku živnosti dvorského tiskaře Jana Byliny (1644). Ačkoli nebyl výslovně jmenován jeho nástupcem, císař mu roku 1645 přičkl výrobu všech publikací dvorských i místodržitelských úřadů a převedl na něho Bylinova privilegia k tiskům kalendářů. Šípař tiskl také naukovou literaturu s vědeckou mědirytovou ilustrací (např. Jan Marcus Marci).

Po Šípařově smrti spravovala tiskárnu vdova **Ludmila Šípařová** (zemř. 1680?). Pokračovala v publikování úředních zakázek, poněvadž získala význačnou posilu, totiž bývalého tovaryše vídeňské Cosmeroviovy dvorské tiskárny **Urbana Baltazara Goliáše** (zemř. ca 1679). Ten se roku 1653 s principálkou oženil, a získal tak Šípařovu tiskárnu,

měšťanství na Starém Městě pražském i nevlastní dceru Kateřinu Eufrosinu (rozenou Šípařovou a 1669 provdanou za Jana st. Arnolta). Goliáš kromě administrativní literatury tiskl také privilegované kalendáře. Zbylou část produkce tvořily latinské teze k univerzitním disertacím, cizojazyčná literatura právnická a náboženská literatura. Z ní vyniká zvláště Rosa Boemica sive Vita sancti Woytiechi od Matěje Benedikta Boleluckého z Hradiště (Praha 1668), ozvláštěná méně zdařilými mědiryty Jana Gaspara Doomse dle kvalitních předloh Karla Škréty. Některá náboženská díla ilustrovali též řeholníci Anastasius, Henricus a Constantinus. Po Goliášově smrti spravovala tiskárnu opět vdova Ludmila Goliášová (ovdovělá Šípařová). Pak se provoz zastavil, neboť mezi potomky z Goliášova manželství a Kateřinou Eufrosinou (rozenou Šípařovou a toho času již provdanou Arnoltovou) nastaly spory o dědictví. Nárok na dílnu nakonec uhájila Kateřina Eufrosina, která ji 1684 připojila k majetku svého manžela Jana st. Arnolta.

Tento **Jan st. Arnolt z Dobroslavína** (ca 1620 – 1686/87) pocházel z Hradce Králové. Jeho stejnojmenný otec **Jan Arnolt** zvaný dle slezského rodiště Lehnický svou profesionální dráhu započal v Hradci Králové jako nástupce evangelíka Martina Kleinwechtera. Syn Jan st. roku 1653 se sňatkem s trojnásobnou vdovou Dorotou Březinovou přiznal do Litomyšle, a získal tak její tiskárnu. Po Dorotě smrti se roku 1669 ženil podruhé, tentokrát v Praze s Kateřinou Eufrosinou, dcerou Jiřího Šípaře. Na Malostranském náměstí zakoupil 1669 dům, v němž zřídil tiskárnu. Roku 1684 získal po zemřelé tchyni Ludmile Šípařové-Goliášové ještě tiskárnu manželčina otčíma Urbana Baltazara Goliáše. Tuto dílnu, která stála na Starém Městě, provozoval paralelně až do konce života. K predikátu, který vlastnil od 1668, mu dopomohl přítel litomyšlský děkan Jan Tomáš Pešina z Čechorodu, fungující ostatně jako kmenový autor Arnoltovy dílny.

Arnolt je soudobými archivními prameny charakterizován jako bezohledný a mstivý principál. Zaštil se několika privilegii na tisk periodických novin, na vydávání kalendářů a pro sněmovní artikule. Za porušování těchto výsad se soudil s Ludmilou nejm. Sedlčanskou a jejím synem Danielem Michálkem, s Kateřinou Černochovou, ba i se svými tovaryši. Roku 1684 obžaloval totiž dva luteránské pomocníky, jednoho vlastního a druhého od Kateřiny Černochové, z přestupků proti katolické víře. Ačkoli většina vandrujících knihtiskařských pomocníků usedlých v Čechách pocházela již od 16. století tradičně z Německa, a hlásila se leckdy k protestantskému vyznání, byli oba uvězněni. Tento bezprecedentní postup sjednotil všechny pražské tovaryše bez ohledu na vyznání i původ. Pohrozili, že zastaví práci a odejdou z Prahy, ve které se namísto nich v důsledku aféry neusadí žádný německý luterán. Poněvadž věznění tovaryši prošli imatrikulací a požívali tudíž univerzitní výsady, pražskému magistrátu zaslané ultimátum splnilo svůj účel a vězňové byli ze strachu před následky vzpoury radními propuštěni.

Zatímco královéhradecká vydavatelská činnost Arnoltova otce pamatovala na venkovské čtenáře, syn Arnolt již musel pokrývat zájmy měšťanských vrstev. V litomyšlské tiskárně byl kupříkladu zveřejněn Pešinův pokus o soustavnou vlastivědu Moravy Prodrumus moravographiae, to jest Předchůdce moravopisu (Litomyšl 1663). Pešinova kvalitně vypravená historiografická díla Arnolt realizoval také v Praze. Zde se dalším kmenovým autorem stal český právník Jan Jakub Weingarten, který u Arnolta publikoval svá rozsáhlá juristická díla. Některá ilustroval pouze Jan Gaspar Doms, jiná (např. Fürstenspiegel) doprovázelo hned několik soudobých umělců najednou (Adriaen van Bloemen, Jan Borcking, Gerard Bouttats, Cornelis Meysens). Arnolt na základě privilegia z roku 1672 tiskl až do konce života též noviny, které jsou během patnáctileté existence známé nejméně pod dvaadvaceti variantními názvy.

Nástupcem staroměstské tiskárny se stal Arnoltův prvorozený syn **Jan ml. Arnolt z Dobroslavína** (zemř. 1710), jehož krátce vystřídala ovdovělá manželka, ale pak se stopy po této dílně ztrácejí. Malostranskou dílnu provozovala **Kateřina Eufrosina Arnoltová z Dobroslavína**, ovdovělá manželka Jana Arnolta st. Roku 1688 byla malostranská dílna rozdělena. Část odkoupil a do Brna přestěhoval faktor František Ignác Sinapi a část získal téhož roku dospělý druhorozený Arnoltův syn **Karel Ferdinand Arnolt z Dobroslavína** (po 1670 – 1745/49). Měl vysokoškolské vzdělání, ovládal několik jazyků a v městské radě Malé Strany byl nějaký čas primátorem. V knihtiskařském řemesle se krátce zdokonaloval také za hranicemi. Poněvadž se Karel Ferdinand nemálo angažoval ve veřejném životě, jeho účast na provozu dílny postupně klesala. Zároveň se ztenčoval i dílenský personál a kvalita produkce, v níž jednoznačně převládaly jen úřední zakázky, chudla. Po roce 1740 stopy i po této malostranské Arnoltově tiskárně ztrácíme.

Profesionální dráha **Jiřího Černocho** (zemř. 1684) započala v Tiskárně jezuitské. Zde se pravděpodobně vyučil, pak odešel na zkušenou do Vídně a po návratu se jako tovaryš a později i jako faktor zapojil opět u pražských jezuitů. Po odchodu z Klementina otevřel 1672 vlastní tiskárnu, kterou provozoval až do konce života. Hojně v ní využíval edičních zkušeností klementinských zaměstnavatelů a s jejich vědomím, či tajně si půjčoval ilustrační materiál Tiskárny. Edičním programem, množstvím i typografickou kvalitou výrobků byla Černochova tiskárna

zdatnou konkurentkou nejen Urbanu Baltazaru Goliášovi, ale i oběma pražským Arnoltovým podnikům, staroměstskému i malostranskému. Z jazykově českých publikací jsou dodnes čtenářsky živé Kořínkovy Staré paměti kutnohorské (Praha 1675), jejichž topograficky zaměřené ilustrace jsou prací Jiřího Čáslavského a Petra Timmera.

Po Černochově smrti spravovala tiskárnu ovdovělá manželka **Kateřina Černochová**. Byla vystavena permanentnímu Arnoltovu tlaku. Ten, maje od 1683 nově potvrzené privilegium na vydávání periodických novin, se ohrazoval proti obsahu některých kalendářů, do nichž už Černoch a po něm i vdova Kateřina zařazovali přehled politických událostí za minulý rok. Stížnost neuspěla ani ve Vídni, a proto Arnolt 1684 ze msty udal německého tovaryše Kateřiny Černochové z přestupků proti katolické víře. Kateřina Černochová Arnoltovu boji nedokázala čelit dlouho a roku 1686 tiskárnu raději prodala Janu Karlu Jeřábkovi.

Tento **Jan Karel Jeřábek** (zemř. 1705) byl zakladatelem významné české rodiny věnující se typografii a nakladatelství plných 175 let. Měšťanství na Starém Městě pražském získal roku 1685. Řemeslo provozoval od 1686, kdy odkoupil tiskárnu vdovy Kateřiny Černochové. Kmenovým autorem Jeřábkovy tiskárny se stali psavý právník Jan Jakub Weingarten a křižovník Jan František Beckovský. Ten je autorem vlastenecky koncipované Poselkyně starých příběhův českých (Praha 1700), představující v nadcházejícím století vlastně poslední velké jazykově české naukové dílo. Jeřábek v něm jako svůj signet otiskl zrcadlově přerytou a minimálně upravenou maureskní vinětu kralické Tiskárny bratrské z roku 1601. Beckovského text, vytištěný v kratší a delší verzi, je doprovázen jednak staršími ilustracemi z Kořínkových Pamětí kutnohorských a jednak 53 dekorativními dřevořezovými kartušemi s oválnými mědirytovými podobiznami českých panovníků od praotce Čecha po Ludvíka Jagellonského.

Druhorozený syn se jmenoval **Jan Julius Jeřábek** (zemř. 1754). Vyučil se pravděpodobně u Jiřího Vojtěcha Kyncla v Kutné Hoře a k vlastní tiskárně v Praze přišel 1733 koupí od dědiců Jana Václava Helma. Také on se stejně jako bratr Karel Josef (zemř. 1736), jemuž připadl rodinný podnik, soustřeďoval víceméně jen na německou a latinskou právníckou literaturu, univerzitní teze a drobné tisky posilující lidovou zbožnost. Umělecky je velmi zajímavý historicko-náboženský spis o zázračném obrazu Panny Marie na Bezdězu, který pod názvem Historische Beschreibung des marianischen Bergs Bezdiez napsal benediktnin Veremundus Proche (Praha 1743). Pět (částečně dvoustrannými) topografickými ilustracemi ho vybavil Anton Birkhard.

Koncem 17. století působil také **Jan Mikuláš Hampel** (zemř. 1694). Věnoval se především výrobě nábožensky výchovných knih a latinských teologických a juristických pojednání. Jeho produkce, v níž nešetřil dřevořezovým knižním dekorem, má nadprůměrnou úroveň. Kmenovými autory dílny byl právník Jan Kryštof Schambogen a františkán Bernard Sannig, jehož Rituale franciscanum (Praha 1688) patří k nejlépe vysázeným a obchodně úspěšným publikacím té doby. Objednávkami frontispisů se Hampel obracel většinou na Gerhardta de Groose a Baltasara van Westerhouta.

Zakladatelem jiné významné pražské tiskárny, udržované ještě dvěma generacemi nástupců více než 80 let, se stal **Jiří Laboun st.** (zemř. 1710). Staroměstské měšťanství získal 1685 a dílnu, nacházející se v pronajatých prostorách Karolina, uvedl do provozu následujícího roku 1686. Komerční jádro vydavatelského programu tvořily kalendáře spolu s tezemi k univerzitním disertacím. Už na samém počátku však tiskárna dostala možnost konfrontovat vlastní typografické schopnosti s uměním déle působících kolegů Jana st. Arnolta, Jiřího Černochova či Tiskárny jezuitské. Po nich Laboun totiž převzal a dokončil vydávání Balbínova rukopisu Miscellanea historica Regni Bohemiae (Praha 1679-1688). Labounova tiskárna mimo to nezřídka uváděla do oběhu autory, s nimiž se český čtenář dosud setkával jen prostřednictvím zahraničních edicí (např. proslulého dvorního kazatele ve Vídni Abrahama a S. Clara). Laboun vytiskl také neúplnou, a oproti opriginálu žel také neilustrovanou českou verzi průkopnické práce Wilhelma Gumpfenberga o milostných obrazech Obroviště mariánského atlanta ..., to jest Knížka o obzvláštních mariánských obrazích (Praha 1704). Stalo se tak půlstoletí po vydání latinského originálu a po třiceti letech od překladu německého.

Ludmila Labounová si po smrti manžela nechala několikrát prodloužit privilegium k výrobě svatováclavských kalendářů. Díky vynikajícím organizačním i řemeslným schopnostem faktora Veselého si dědička vybuodovala pomník v podobě dvousvazkové foliové publikace Das christliche Jahr oder Die Episteln und Evangelien (Praha 1733-1734). Tato sváteční a nedělní postila, kterou sestavil francouzský jansenista Nicolas Louis de Tourneau, vyšla německy sice již 1716-1718 (Würzburg) a 1724 (u pražského tiskaře Karla Jana Hrabý), avšak pouze v kvartu a bez ilustrací. Nakladatel těchto vydání hrabě František Antonín Špork se zasadil o to, aby faktorovi Veselému byly dodány mědirytové desky užité před osmi lety při přípravě Geistreiche Gesänge und Lieder über

Sonn- und Fest-Tags-Episteln und Evangelia (Schweidnitz 1725-1726). Scény ze života evangelistů a dalších světců a světic pro Šporka vytvořili tehdy Michael Heinrich Rentz s nevlastním synem Johannem Danielem de Montalegre. Figurální obrazy mají bohaté, separátně ryté barokní portálové bordury s oválnými či rolverkovými kartušemi, zaplněnými emblematickou miniaturou nebo postavami křesťanských Ctností. Tento starší ilustrační materiál Rentz doplnil několika novými deskami, takže Veselý mohl do prvního svazku monumentální postily zařadit 129 a do druhého 146 mědirytů. Postilu uvozuje Rentzův nový figurální frontispis, jehož složitý a prostupující alegorický plán si vyžádal na zvláštním listě přitisknutý vysvětlující text. Jako frontispis druhého svazku byl zařazen Šporkův portrét.

Jako poslední pražský tiskař, který svou dráhu započal v 17. století, budiž jmenován **Vojtěch Jiří Koniáš** (1660 – 1710), otec známého jezuitského kazatele a literárně činného misionáře. Vojtěch Jiří vstoupil do učení v pražské Tiskárně jezuitské asi roku 1673. Po čtyřech letech usiloval za zajímavých okolností o postulat. Prefekt Jindřich Chlumecký nehodlal Koniáše uznat samostatným tovaryšem ani na přímluvy mnoha pražských pomocníků a jako rebela ho dal 1677 zavřít do městského vězení. Pomocníci osvobodili Koniáše z vězení násilím, tovaryšství mu potvrdili vlastní autoritou a do doby, nežli se situace uklidnila, Koniáš dlel v Německu. V souvislosti s knihtiskem je v Praze doložen až od roku 1685 jako faktor pražské Tiskárny arcibiskupské a Tiskárny jezuitské. Samostatnou živnost provozoval 1697/98 – 1710. Soustřeďoval se hlavně na rozšiřování náboženské literatury (kázání, legendy a modlitby), okrajově tiskl i učebnice. Typografické vybavení dílny včetně písma bylo poměrně chudé, hojnější počet ilustrací provází pouze několik titulů.

Předně jde o mladší německou verzi spirituálního eseje Jana Tannera Heiliger Weeg von Prag nacher Alt-Buntzel (Praha 1705), k níž využil 44 tiskových forem svatováclavského cyklu Samuela Dvořáka st.

Syn **Antonín Koniáš** (1691 – 1760) jako výrazný zjev české protireformační společnosti zasáhl do vývoje knihtisku sice zprostředkovaně, ale o to pádněji. Roku 1708 vstoupil do jezuitského řádu v Brně a v letech 1716 – 1720 studoval teologii v pražském Klementinu. Pak se na mnoha místech v Čechách intenzivně věnoval kazatelské a misionářské činnosti, během níž z přesvědčení a dle návodu sv. Ignáce z Loyoly vyhledával, ničil a opravoval nekatolickou předbělohorskou literaturu, tištěnou doma i v zahraničních exulantských tiskárnách. Podílel se mimo jiné na likvidaci kukské knihovny hraběte Františka Antonína Šporka. Historikové mu připisují spálení 30.000 až 60.000 knih (vyšší z obou údajů do literatury vnesl 1776 exjezuita Jan Leopold Šeršník, první Koniášův životopisec). V první polovině 18. století se tak Koniáš stal nejlepším znalcem české literatury. Poněvadž potridentské seznamy zakázané literatury obsahovaly pouze zahraniční knižní produkci, Koniáš z autopsie sestavil pro potřeby domácí misionářské a cenzurní praxe analogický přehled závadných bohemik. Nejstarší přípravné rukopisné podklady jsou datovány 1724. Tištěný svod, který vyšel u Václava Jana Tibelliho, nese název Clavis haeresim claudens & aperiens. Klíč kacířské bludy k rozeznání otvírající, k vykořenění zamykající (Hradec Králové 1729). Tento soupis knih určených buď ke spálení, anebo k opravení je rozčleněn dle jazyka na skupiny české, latinské a německé. V nich se díla řadí dle formátů publikací a autoři následují abecedně dle křestních jmen. Tibelli připravil v letech 1749 – 1750 i druhé vydání Klíče, rozšířené Koniášem o literaturu mravně závadnou. Toto druhé vydání se stalo základem podstatně doplněné a v řazení zpřehledněné verze nazvané Index Bohemicorum librorum prohibitorum (Praha 1770). Index vyšel u Jana Karla Hrabý deset let po Koniášově smrti. Byl sebrán a vydán, jak čteme v titulu, na příkaz pražského arcibiskupa Antonína Petra Příchovskeho. Kdo byl editorem a novým spoluautorem Indexu, však nevíme. Primární funkce Koniášových pomůcek pominuly v mezích rakouských zákonů zmírněním kontroly nad výrobou a dovozem knih v roce 1781. Fyzická likvidace nevhodné literatury odpadla a bibliotekář Karel Rafael Ungar mohl nevyhovující tituly odebírat do pražské Univerzitní knihovny. Sekundárně slouží Koniášovy soupisy prohibit dodnes jako nedocenitelný pramen retrospektivní bibliografie i literární historie.